

VİKTOR PELEVİN'İN OMON RA ADLI ROMANINA HETEROTOPOLOJİK BİR YAKLAŞIM*

 Halil YILMAZ^a

 Arif YILDIRIM^b

Özet

Viktor Pelevin'in 1992 yılında yayımlanan ilk romanı *Omon Ra*'nın Michel Foucault'nun *heterotopya* kuramı üzerinden ele alınması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Esere böylesine bir yönden bakmakla eserde heterotopyalara rastlanıp rastlanılmayacağını saptamak amaçlanmaktadır. Böylelikle eserin farklı bir bakış açısından okunmasına katkı sağlamak da çalışmanın amaçları arasında yer alır. Bu türden bir çalışmayı yürütmek eseri farklı bir perspektiften yorumlamayı mümkün kılmasının yanı sıra Viktor Pelevin'in edebi yaratıcılığında sıklıkla rastlanılabilen *kapalı mekânlarda* oluşan kendine dönme, kendini sorgulama sonucunda meydana gelen direnç durumlarının belli ögeler üzerinden aktarıldığını görmeyi de mümkün kılmaktadır. Çalışmanın amaçları doğrultusunda Michel Foucault tarafından 1967'de kaleme alınıp içerisinde heterotopya ve *heterotopolojinin* tanımlandığı *Başka Mekânlara Dair* adlı metin çalışmanın rehberi olarak kabul edilip romanın bu kuram üzerinden incelenmesi çalışmanın yöntemi olarak belirlenmiştir. Heterotopya daha çok dış mekânı ilgilendiren bir kavram olsa da metin içerisinde geçişi sağlayan düşüncelerin iç mekânda geçtiği göz önünde bulundurularak iç mekân bileşenlerinin çözümlenmesi yöntemine de başvurulmaktadır. Yürütülen çalışmada romanın belli kısımlarında tekrar eden gastronomik ögelerin mekânsal geçişi tetiklediği, mekânsal geçişin gerçekleştiği yerlerin de askeri okullar olduğu görülmüş, askeri okulların metin içerisinde Sovyet ideolojisine hizmet etme, belirli ritüellere sahip olma gibi göz önünde olan heterotopolojik özelliklerinden ziyade esasen geçişin yaşandığı heterotopyalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Heterotopya, Mekânın Poetikası, Viktor Pelevin, Omon Ra, Michel Foucault

A HETEROTOPOLOGICAL APPROACH TO VIKTOR PELEVİN'S OMON RA

Abstract

An analysis of Viktor Pelevin's first novel *Omon Ra* that has been published in 1992 from the perspective of *heterotopia* which is elaborated by Michel Foucault is the main material of this study. This study aims to determine if the traces of heterotopias can be found in Pelevin's first novel. In doing so, the study also aims to

*Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^aYük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, halilyilmaz231@gmail.com

^bDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, arifyildirim@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.05.2021, Makale Kabul Tarihi: 20.08.2021

determine if a new approach that would help to understand underlying context of the novel can be brought. This kind of analysis would let us not only interpret *Omon Ra* from a different point of view, but also find out how the individual shows resistance after questioning himself and returning to *self* in *closed spaces* that can often be seen in Viktor Pelevin's novels. The resistance that the individual shows can be seen through certain components in the novel. In accordance with the purposes of the study Michel Foucault's understanding of heterotopias and *heterotopology* that he first introduces in his conference paper *Of Other Spaces* in 1967 is chosen as the method for analysing how spaces in *Omon Ra* affects the individual. Although the concept of heterotopia mainly focuses on outer space, in *Omon Ra* it can be seen that the ideas which make it possible for the individual to cross thresholds come up in inner spaces and for the very reason an analysis of inner space components is being made. By making these kinds of analyses it has been seen that gastronomical components that repeat in certain chapters trigger spatial passage, and those spatial passages happen in military schools or pioneer camps that serve Soviet myths and ideologies. Besides the fact that these military schools serve Soviet ideology, they also have some kind of ritualism that made us realize that these spaces form heterotopias.

Keywords: Heterotopia, The Poetics of Space, Viktor Pelevin, Omon Ra, Michel Foucault

Giriş

Eserleri birçok dile çevrilmiş, Rusya'da prestijli ödüllerin sahibi, günümüzde bir hayli aktif bir biçimde üretmeye devam eden Viktor Pelevin, çağdaş Rus edebiyatından söz edildiğinde akla gelen isimlerden bir tanesidir. Bu çalışmada yazarın ilk romanı olan *Omon Ra* adlı eserde İkinci Dünya Savaşı sonrasında cereyan eden *Soğuk Savaş* döneminde SSCB ve ABD ülkeleri arasında hangisinin ideolojisinin pratikte daha geçerli olduğunu, hangisinin bilimde daha ileri olduğunu, kısacası hangi ülkenin daha güçlü olduğunu uzay alanında yaptıkları çalışmalarla kanıtlamaya çalıştıkları, *uzay yarışı* olarak da bilinen dönemin içerisine doğan baş kahraman *Omon*'un bir çocukluk hayali ile başlayan astronot olma serüveninin Moskova metrosunun altında son bulan hikayesi anlatılmaktadır. Eser, bu çalışmada Michel Foucault'nun ileri sürdüğü heterotopya fikri üzerinden incelenmektedir. Bahse konu fikrin Michel Foucault tarafından dile getirildiği 1966-1967 yılları da zaman itibarıyla eserin merkezine oturtulan dönemle paralellik göstermesiyle bir merakın kapısını aralarken eserin okunmasında kullanılıp kullanılmayacağını saptamak, romandaki neredeyse tüm olayların içerisinde gerçekleştiği askeri okulların bir heterotopya fonksiyonunu gösterip göstermediğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda V. Pelevin tarafından kaleme alınan *Omon Ra* adlı romanı incelemede Foucault'nun 1967 yılında Tunus'ta kaleme alıp yayımlanmasına ancak 1984'te ölümünden kısa bir süre önce izin verdiği *Başka Mekânlara Dair* adlı konferans metninin rehberliğine başvurulmaktadır. M. Foucault; heterotopya niteliği taşıyan mekânları açılma ve kapanma sistemleri oluşu, söz konusu mekânın belirli, diğer zamanlarla denk düşmeyen rutinlerinin oluşu, geri kalan mekânlar açısından da işlevleri olması, dünya üzerinde her kültürün heterotopyalar oluşturması vb. gibi altı farklı ilkedeki açıklamaktadır. Ancak heterotopyaların skalasının bir hayli geniş olması hasebiyle günümüzde heterotopoloji ya da heterotopya çalışmaları adı altında söz konusu ilkeler açıklanmaya, geliştirilmeye devam etmektedir. Foucault'nun heterotopyası esasında bir dış mekân meselesidir, ancak kişinin içerisinde bulunduğu tahakkümden özgürlüğe geçişinde belirli iç mekân unsurları rol oynayabilmektedir. Bu noktada çalışmada *imge*,

imgelem ve belirli unsurların (Örneğin, *su* ve *ateş* gibi) *poetikasına* dair düşünen Fransız filozof Gaston Bachelard tarafından kaleme alınan *Mekânın Poetikası* adlı eserin rehberliğine de başvurulmaktadır. Metne Foucault'nun kuramından bakıldığında eserin içerisine yerleştirilen askeri okulların belirli bir giriş ritüeline sahip olması, içerisinde sürekli dile getirilen Sovyet kahramanlığının öğrencilere mübalağalı bir biçimde aktarılıp onları sürekli bir telkin ve tesir altında bırakması ve tıpkı bir dişli çark gibi işleyen hâkim söyleme hizmet etmesiyle heterotopya özelliği taşıdığına dair bulgular saptanmıştır. Mekânsal geçişin tetikleyicileri eserde belirli gastronomik öğeler ve iç mekân unsurları olurken mekânsal geçişin gerçekleştiği yer *heterotopik* özellikler taşıyan askeri okullar olmuştur.

Heterotopyaların özne ile mekân arasındaki bağ ile ilgilendiği göz önünde bulundurulursa her şeyden evvel mekân kavramından ve öznenin mekânla olan bağından söz edilmesi gerekir. Bu yüzden çalışmada ilkin mekân ile özne arasındaki bağa değinildikten sonra Foucault'nun mekâna dair düşüncelerinin aktarılmasıyla devam edilmektedir. Daha sonrasında ise Foucault'nun dile getirdiği şekliyle heterotopya kuramı açıklanıp heterotopyanın ilkeleri ele alınmaktadır. Bu ilkelerin aktarılıp açıklanması daha sonra romandan yapılacak alıntılarının ve ortaya koyulacak savların anlaşılması için elzemdir. Heterotopyanın ne olduğuna dair bir tanım yapıldıktan sonra yine eserin okunması noktasında katkı sağlayacak birkaç hususa (Örneğin, postmodern yazar V. Pelevin'in sanatında kullanmayı tercih ettiği yöntemlere) değinilip eserde ne olup bittiğine dair kısa bir özet sunulmaktadır. Daha sonrasında ise eserin heterotopya özelliği gösteren mekânlarına, yani askeri okullara dair savlar gerek romanın kendisinden yapılan alıntılarla gerekse heterotopya üzerine kafa yoran çağdaş bilim insanlarının kaleme aldığı çalışmalarından yola çıkılarak ortaya konulmaktadır. Bu paragraftan anlaşılacağı üzere çalışmayı teorik ve uygulama olarak ikiye ayırmak mümkündür. Çalışmanın bölümlemesi de bu doğrultuda yapılmaktadır. Eserin okunmasını kolaylaştıracak her türlü bilgi teoriyle alakalı başlığın altında yer alırken; ortaya konan fikirlerin eserin kendisinden yapılan alıntılarla desteklendiği kısma da uygulama başlığında yer verilmektedir.

2. Mekân Kavramı ve Michel Foucault'nun Heterotopyası

Mekân kavramı Arapça *olma*, *var olma*, *varlık* gibi anlamlara gelen *kevn* kökünden türemiştir (*Kubbealtı Lugatı*, 2020). Günümüzde mekân ve mekân üzerine yapılan çalışmalara şöyle bir göz atıldığında yalnızca konum belirten coğrafi bir kavramdan ziyade görünür ya da görünmez belli sınırları çizebilen bir unsur olarak karşımıza *sosyoloji*, *antropoloji*, *felsefe*, *psikoloji* vd. gibi farklı bilim dallarında da çıkabildiği gözlemlenir. Mekânın yalnızca coğrafi bir konum olmaktan öteye geçmesi meselesine *Mekânın Üretimi* adını verdiği çalışmasında Fransız düşünür ve sosyolog Henri Lefebvre (1901-1991) genişçe yer vermektedir. Eseriyle amaçladığı hususları ele aldığı bölümden evvel bir girizgâh maiyetinde Octavio Paz'ın *Envoi* (İleti) adlı şiirini okurla paylaşır. Bahse konu şiir şöyledir (aktaran Lefebvre, 2014):

“Dört duvar arasında kapatılmış

(kuzeyde, bilmeme kristali,

icat edilecek manzara

güneyde yansımali bellek

doğuda ayna

batıda taş ve sessizliğin ezgisi)

cevapsız mesajlarımı yazıyordum”.

Söz konusu şiirin mekânı pasif bir yapı olmanın ilerisine götürerek içerisinde bulunan dört duvara anlamlar yüklediği görülür. Özne ile öznenin bulunduğu yer arasındaki etkileşim, içerisinde bulunan yerin öznedeki intibası dikkat çeken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. H. Lefebvre (2014) de bununla alakalı olarak mekânı içerisinde herhangi bir nesnenin girdiği bir tür kutu ya da çerçeve olarak tanımlamanın hatalı olacağını dile getirirken onu yukarıda da sözü edilen bir husus olan yalnızca bir konum belirtmesinden çok daha yukarıya koyar: “Mekân, pasif, boş bir şey ya da ‘ürün’ gibi, karşılıklı mübadelede bulunmaktan, tükenmekten ve yok olmaktan başka anlamı olmayan bir şey olarak düşünülemez” (Lefebvre, 2014, s. 24).

Michel Foucault (2011) ise mekân hususunda söze içerisinde bulunduğumuz dönemin artık bir mekân dönemi olduğunu ama mekânın yeni ortaya çıkmadığını dile getirerek başlayıp Batı geleneğinde zamanın mekânla kesiştiğini anlatır. Daha sonrasında Orta Çağ’daki hiyerarşik niteliğe sahip birtakım mekânlar üzerinden mekânın kabaca bir tarihini sunup günümüzün kaygısının mekân temelli olduğunu, insanın halen sorgulamaya tabi tutmaya cesaret edemediği birtakım karşıtlıklar tarafından yönetildiğini öne sürer, bu karşıtlıklar bir tür kutsallaştırmadan kaynaklıdır (örneğin, özel mekân ile kamusal mekân karşıtlığındaki gibi). Daha sonra ütopyalardan bahseder; onları gerçek yeri olmayan mekânlar olarak nitelendirir, öte yandan hem etrafında onu çevreleyen ne varsa onlarla ilişki içerisinde olup hem de bireyi tıpkı bir ayna¹ gibi gerçek dışı kılan mekânların var olduğunu dile getirir. Bunlara heterotopya² adını verir: “Verili bir toplumda, bu farklı mekânların, bu başka yerlerin incelenmesini, analizini, betimlemesini, -günümüzde sevilen deyimle- ‘okunmasını’ konu edinmiş olan -bilim demiyorum çünkü bu günümüzde fazlasıyla

¹ Foucault’nun aynanın neden hem bir ütopya hem de bir heterotopyayı temsil ettiğine yönelik yorumu temelde şu şekilde özetlenebilir: Aynaya baktığımızda kendimizi aslında olmadığımız bir şeyin içerisinde görürüz. Bir anlamıyla ayna bir ütopyayı oluşturur. Sanal olarak açılan gerçekdışı bir mekânda buluruz kendimizi ama ayna kendisini çevreleyen ne varsa onunla bir ilişki içerisinde, oradadır fakat aynı zamanda algılanmak için de o sanallıktan içeri süzülmemiz gerekir.

² Heterotopyayı anlatmaya kelimenin kendisinden başlanmalıdır çünkü kelimenin anlamı Foucault’nun dile getireceği meseleye dair ipuçlarını içerisinde barındırır. Antik Yunan dilindeki *heteros* (başka, farklı, diğer) ve *topos* (mekân, yer) kelimelerinin birleşiminden meydana gelir (Merriam-Webster, 2020). Bu bağlamda heterotopya kelimesini *öteki yer* şeklinde karşılamak mümkündür. Ancak kelimenin aslı tıbbi tanımına uzanıp vücudun bir uzvunun ya da bir parçasının alınıp yine vücutta ya da başka bir yere yerleştirilmesi anlamına gelir; yani, örneğin, deri nakli bir heterotopyadır (Delany & R.M.P., 1990). Michel Foucault 1967’de *Başka Mekânlara Dair* adlı metni Tunus’ta kaleme aldığı anda ortaya koyduğu şey de kelime anlamının sınırları dışına çıksa da ondan tümüyle ayrılmamaktadır.

heder edilmiş bir kelimedir- bir tür sistematik tanımını, yaşadığımız uzamın hem mitik hem de gerçek bir tür tartışmasını düşünebiliriz; bu betimleme, heterotopoloji diye adlandırılabilir" (Foucault, 2011, s. 296).

Foucault (2011) heterotopyaların ve ileri sürdüğü yöntemin tanımını yaptıktan sonra heterotopyaların altı ilkesinden bahseder, bunlardan ilki dünya üzerinde heterotopya oluşturmayan hiçbir kültürün olmayışıdır, ancak bunun yanında evrensel, tek tip bir heterotopyadan bahsedilemez, çünkü çeşitli biçimleri alabilmektedir. İkinci ilkeyi iki kolda ele alır, ilki artık eskimiş olup ergenlik çağındaki gençler, hamile kadınlar gibi kriz durumunda bulunan bireylere ayrılmış yasak yerlerin oluşunu ifade eden *kriz heterotopyaları*;³ ikincisi ise normlara uymayan insanların hâkim olan söylemce yerleştirildiği *sapma heterotopyaları*dır. Heterotopyalar kendi içinde bağdaşmamakta olan birçok mekânı gerçek bir yerde yan yana getirebilir ki bu da üçüncü ilkeyi oluşturmaktadır. Heterotopyalar *zamanın bölünmesine* bağlıdır. Zamanı bölmekten kasıt aslında kelimenin ilk anlamında anlaşılabilir. Çünkü Foucault'nun verdiği örnekler buna işaret eder. Örneğin, insanlar zevkleri kapatma, zamandan bağımsız kılabilme adına müze ve kütüphaneleri kurmuşlardır; bu mekânlarda zaman yoktur, birikim zamandan bağımsız biçimde saklanır. Heterotopyaların beşinci ilkesi oraya girişin ancak belirli ritüelleri tamamladıktan sonra mümkün olması, tıpkı bir geçit kapısı gibi açılıp kapanabilir olmasıdır. Foucault, bu tanımları yaparken kışlalardan örnek verir. Heterotopyaların son özelliği olarak da etrafını çevreleyen diğer mekânlar açısından bir fonksiyonu yerine getirmesini öne sürmekle beraber sözünü bitirmeden önce kusursuz bir heterotopya örneği olarak günlük rutinin herkes için belli olduğu, bireylerin belirli yemeklerin, çalışma ve kalkış saatlerine tabi olduğu kolonilere değinir. Bir limandan diğerine salınan, denize hapsolmuş bir gemi de Foucault için mükemmel bir heterotopya örneği teşkil eder.

2.1. Viktor Pelevin ve *Omon Ra* Üzerine

Viktor Pelevin'in kaleme aldığı eserlere göz atıldığında gerçeklik, benlik gibi meselelerin üzerine bir hayli düştüğü gözlemlenir (Leyderman & Lipovetski, 2003). Bu bağlamda yalnızca belirli bir soru ekseninde (örneğin, "*Gerçeklik nedir?*" gibi) eserini inşa edip kendini tekrar ediyor gibi gözükse de (Leyderman & Lipovetski, 2003) eserlerinin okunmasında bu türden bir tekrar edişin hissedilmemesinde kullandığı yöntemlerin önemli rol oynadığı söylenilebilir. Örneğin, *Siniy Fonar* (Mavi Lamba) adlı derleme kitabına da ismini veren *Siniy Fonar* adlı hikayesinde gerçeklik yaz kampında Sovyet çocuklarının birbirlerine ölüm üzerinden belli soruları (örneğin, "*Ya şimdi aramızdan hiç kimse yaşamıyorsa ve hepimiz birer ölüsek?*" gibi) yöneltmesiyle sorgulanırken; bir başka hikayesinde (*Принц госплана, Prints Gosplana, Devlet Planlama Komitesi Prensi*) de kendinizi bir bilgisayar oyununun içerisinde bulabilir ya da uzay yarışının gerçekleştiği dönemde hüküm süren söylemin durmadan ürettiği mitlerin, propagandanın içerisinde kaybolmuş bir vaziyetteyken de gerçekliğin sorgulandığını görebilirsiniz. Viktor Pelevin'e has üslupsal bir özellik olarak genel itibarıyla eserlerinin sonunda söz konusu miti alaşağı ettiği görülebilmektedir ancak bunu yaparken yıkmak istediği şey *simülakrı* tetikleyen kültürel bağlam değildir (Lipovetsky, 2001). Bahsi geçen soruları eserlerinin ana sorularından biri haline getirmek, elbette, bir monotonluğu beraberinde getirir ancak söz konusu Pelevin olduğunda onun

³ Yalnızca problemlili zamanlar atlatan birey değil, toplumsal çapta ya da herhangi bir travmatik sürecin eleğinden geçen birey sırf bir tahakkümü kabul etmemek üzere de ötekileşip *öteki yeri*, yani *heterotopyaları* yaratabilir. *Kriz heterotopyalarını* bu şekilde okumak Foucault'nun tanımına göre mümkündür.

monotonlaşan meseleyi ortaya koymada ustalaştığı göze çarpar (Morch, 2005) ki bu da onun edebi sanatının öne çıkan özelliklerinden bir diğeridir.

Omon Ra'da Sovyet propagandası tarafından üretilen mitlerin romanın kahramanı üzerindeki tahakkümü kendisine geniş bir yer bulur, ancak eserdeki belli noktaların üzerinde durulup fikirlerin sunulmasından önce eserden kısaca bahsedilmesi çalışmada sözü edilecek hususları daha anlaşılır kılacaktır. *Omon Ra* adlı romanın başkahramanı bir Sovyet genci olan Omon Krivomazov'dur. Bu Sovyet gencinin çocukluktan gelişimi on beş bölüm içerisinde takip edilir. Omon'un çocukluğu göğe endeksli bir biçimde; uçaklara, uçuşlara, pilotlara duyduğu hayranlıkla geçer: Evinin yanındaki tiyatro dahi *Kosmos* (Космос, uzay) ismini taşır, başrolünde pilotlar olan filmler izler. Çocukluğundan beri astronot olup Ay'a gitme hayaliyle yanıp tutuşan Omon, uçuş okuluna giriş sınavlarını geçer. Bu okul adını savaşta iki bacağını kaybetmesine rağmen protez bacakların üzerinde yükselip İkinci Dünya Savaşında cephede yer alan Aleksey Maresyev isimli Sovyet pilottan alır. Yalnız, yeni yetişenler tıpkı A. Maresyev gibi bir kahraman olmak için memleketi bacasını, yeri geldiğinde canını da vermelidir. Maresyev Uçuş Okulundaki öğrencilerin ayakları kesilir, daha sonra da onlara nasıl *kalinka*⁴ oynayacakları öğretilir çünkü uçuş talimi yapacakları bir uçak aslında yoktur. Omon'u gördüğü tüm bu absürtlükler, duydukları⁵ etkilemez, aksine kahramanlık kelimesini yeniden anlamlandırıp idealine daha çok bağlanmasına sebep olur, her şeyin bir düzmece olduğunu, her şeyin Moskova'daki bir metro istasyonunun altında kurulu bir Sovyet simülasyonu olduğunu kendisini öldürmeye gelenlerin mermilerinden kaçarken anlar (Gomel, 2013).

Eserde bir önceki paragrafta sözünü ettiğimiz hâkim söylem geniş bir yer tutar. Bunun sinyallerini kahramanın isminden dahi almak mümkündür. Omon'un babasının "*Bu isimle polis olsan, bir de partiye girsen*" minvalindeki sözleri bunu ortaya koymaktadır. Omon ismi Sovyetlerdeki özel polis birliklerine verilen ismin kısaltılmasından meydana gelir (Sklyarevskaya, 2004).⁶ Bu tahakkümün gücü yedinci sınıfı henüz bitirmiş bir çocuğun ağzından dökülen "*Vietnam'ın özgürlüğü için verilen mücadele*" (Pelevin, t.y.)⁷

⁴ Bu dans esasında ismini aynı adı taşıyan, 1860'da İvan Petroviç Larionov'un (1830-1889) bestelediği şarkıdan alır. O kadar benimsenmiştir ki bazen *halk şarkısı* şeklinde nitelendirmelere rastlamak mümkündür.

⁵ Çalışmanın akışını bozabileceği düşüncesiyle dipnotta verilmesi uygun bulunan, Omon'un duyduğu çarpıcı hikâye, İvan Trofimoviç Popadya ve oğlu Marat'ın hikayesidir. Hikâye şöyledir: Gelen av yasağından sonra üst takımdan kişilerin eğlencesi devam edebilsin diye İvan Popadya, oğlu Marat ile birlikte bir av kılığına girip bu kişilere eğlence sunarlar. Avlanmak isteyenler, av yasağının ve av kılığına giren iki insanın farkındadır. Ancak Amerikalı politikacı Kissenger ile anlaşma yapabilmek, onu memnun edebilmek adına nişan aldıkları şeyin esasında av kılığına girmiş bir insan olduğunu bile bile tüfekleri patlatırlar. Bu avda Popadya'nın oğlu Marat bu türden amaçlar uğruna kurban edilir. Popadya, bu olaydan sonra bir madalya alır.

⁶ *Otryad Mobilnyy Osobogo Naznaçeniya* (Rusça orijinalinde: Отряд мобильный особого назначения, Özel Amaçlı Mobil Birim) 1988'de SSCB'de kurulmuştur (Rosgvardiya, t.y.). Aslında Pelevin'in böyle bir *zaman-bozumu* uygulaması heterotopyalara dair güçlü sinyaller vermektedir. Eserin geçtiği dönem *Soğuk Savaş* dönemidir, ancak kullanılan isim bu dönemin sonlarında kurulan bir birimden ileri gelir. Söz konusu dönem SSCB'nin yıkılışı ile son bulmuş olsa da *uzay yarışı* meselesi bizlere 60-70'leri işaret eder.

⁷ Söz konusu roman Viktor Pelevin'in kendisi tarafından resmi internet sitesinde herkese açık bir biçimde okuyucuya sunulmuştur. Eserin kaleme alındığı yıl 1991 ve ilk basıldığı yıl 1992 yılıdır, ancak internet sitesine ne zaman eklendiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Site hakkındaki bilgilerin incelenildiği, ana sayfada yer alan "*O proekte*" ("*Proje Hakkında*") kısmından görüntülenebildiği kadarıyla site 2 Temmuz 2000 yılında kurulmuştur. Erişim adresi: <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-omon/index.html>

ifadesi duyulduğunda hissedilmekte olup, baskın söylemin ürettiği propagandanın otomatik bir şekilde çocuk, yetişkin fark etmeksizin bilince sızdığı anlaşılmaktadır (Aydanova, 2008).

3. Omon Ra'ya Heterotopolojik Bir Yaklaşım

Eserin belirli kısımlarında tekrar eden gastronomik öğeler bulunmaktadır. Bunlar *tavuklu pilav*, *yıldız makarnalı çorba* ve *komposto* olarak karşımıza çıkar. Aynı yemeğin ne denli lezzetsiz olduğu vurgusu yapılarak eserin ikinci, dördüncü, on birinci ve on beşinci bölümlerinde tekrar edilir. Aynı ifadelerin tam dört bölümde tekrar etmesi bir merakı tetiklemektedir. Tekrarlanan tatsız yemeklerden bahsedildiği kısmın öncesine ve sonrasına baktığımızda, bu yemeklerin esasında Omon'un hayatı ve romanın seyri için önemli dönüm noktalarını oluşturduğu görülür. Örnek olarak *Raketa* adlı yaz kampına doğru trende yaptıkları yolculukları esnasında yedikleri lezzetsiz yemekten sonra kampa gelip kampın yemekhanesinde asılı olan, sırf yakından inceleyebilme uğruna ceza almayı göze aldıkları maketi gizlice almaları verilebilir. Bu noktadan sonra Omon'un astronot olmaya dair düşünceleri daha da netleşir. Aynı şekilde gerçekten Ay'a uçacağını düşündüğü, uğruna antrenmanlar yaptığı andan önce, on birinci bölümde yine tekrarlanır ve bu andan sonra her şeyin bir düzmece olduğunu anladığı son kısma gelir. Yani, tüm bunlar "*içinden çıkılmaz bir monotonluğun*" (Leyderman & Lipovetski, 2003, s. 503) bir ifadesinin yanında bir *geçiş evresini* de beraberinde getirir. Geçiş evresi demekle ifade edilmek istenen husus hem mekânsal anlamda bir geçiş hem de bu mekânsal geçişle birlikte gelen içsel yolculukta ileriye doğru atılan bir adımdır. S. Stavrides'e göre (2010) "*her geçiş bir eşik tecrübesinin şartlarını oluşturur, ki bu da özünde bir önceki kimliğin askıya alınıp yeni bir kimliğe yapılan hazırlıktır ... heterotopyalarda gerçekleşen toplumsal deneyimleri özünde ötekilik olarak geleceğe sürükleyen geçici eşiklerin inşa edilmesi olarak açıklamak mümkündür. Ancak söz konusu eşikler, heterotopyalar toplumsal değişimin tutarsızlık ve dolambaçlı yollarına bağlıdır. Buralarda insanın özgürleşmesinin radikal ötekiliğiyle karşı karşıya kalınır, ona doğru uzanılır ve keşfedilir*",⁸ yani bir anlamda mekân ve ona dair değişimler kimliği değiştirmektedir.

Omon'un kendisindeki değişimler; ölüm olgusunun hayatında tuttuğu yeri, düşüncelerini duvarına yapııştırıp üzerine yapılacaklar listesini not aldığı bir kâğıt parçasına benzetip hep onunla iç içe olduğunu ama görmezden geldiğini söylediği sekizinci bölüm ve hemen ardından dokuzuncu bölümde kendisine *Ra* lakabını nasıl taktığını anlattığı kısımdan önce benliğini sorguladığı kısımlarda görülür. Tam da bu noktada, sanıldığı gibi bir dönüşümün, bir geçişin olup olmadığı hususunda Gaston Bachelard'a başvurmak mümkündür. Neyin gerçek olup neyin olmadığına dair birtakım sorgulamalar Gaston Bachelard'ın "*varlığa özgü değerlerin ilkini, hareketsizliği sağlayan bir sığınak*" (Bachelard, 1996, s. 155) olarak nitelendirdiği *köşelerde* ortaya çıkar. Köşeleri direkt olarak saf biçimiyle, yani, köşe olması haliyle, örneğin, bir kapının köşesi, masanın köşesi vs. şeklinde metinler üzerinden tespit etmek mümkün olmayabilir ancak Bachelard, köşelerle ne kastettiğini anlamamız için bir kapı aralayarak bu çalışmada Omon'un *köşesine* dair bir çözümleme yapabilme olanağını sunmuştur. Bachelard (1996) için köşeler bir hücreye benzer ve insan köşesinde olduğu vakit yavaş yavaş o hücrenin etrafı düşlerle

⁸ S. Stavrides'in burada Pierre Bourdieu'nün Cezayir Berberileri olan *Kabyle* ailesi üzerine yaptığı çalışmadan örnek verdiğinin notunu düşmek istiyoruz. Söz konusu hanenin ana kapısı tam da bahsettiğimiz bir geçit gibidir. İçeride topluluğun değerleri korunur, herkes belirli kurallar dizisine uyarken kapıdan çıkıldığında tarlalar, topluluğun ortak yapıları vardır.

kaplanır. Omon için bu köşe, Ay'a gidebilmek için içerisine zar zor sığıdığı *Lunohod*⁹ isimli araçtır. Onu tasvir ederken Omon'un ağzından şu sözler dökülür: "İlk kez içine girip kafam tavana değdiğinde bu denli dar ve konforsuz bir alanın üstesinden gelemeyeceğimi düşünmüştüm .... Antrenmanlara başladıktan iki hafta kadar sonra biraz alışınca onun ne denli küçük olduğunu saatlerce unutmamak için yeteri kadar yer varmış aslında". İçerisinde güçlkle durulan, oldukça dar bir yerde yaptırılan alıştırmalara öyle alışır ki bir hücreyi andıran araç koltuğu onun Bachelard'ın tasvir ettiği anlamıyla köşesi olur: "Bazen deliklere dahi bakmayı bırakıp yalnızca kaslarımı çalıştırırdım, kafamı eğip kendi kendimi düşünürdüm. Zaman zaman çocukluğumu anımsardım, bazen de oldukça kararlı bir şekilde yaklaşmakta olan sonun başlangıcının, o anın nasıl olacağını tahayyül ederdim. Bazen öyle olurdu ki zihnimde yeniden canlanan çok çok eski fikirlere kafa yorardım. Mesela sıklıkla şunu sorardım: 'Ben kimim?'" (Pelevin, t.y.). İçinin bir hücreyi andırdığı keşif aracı, yazar tarafından sözü edilen kamp ve okullar kapalı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. *Omon Ra* adlı eser özelinde bu mekânlar heterotopik unsurları barındırır, hatta yine aynı mekânlar tüm bir olay örgüsünün oluşmasını mümkün kılar. İlerledikçe anlaşılır ki otoritenin kendisi tarafından oluşturulan bu mekânlar bir kaçışı da tetikler. Kişi, tıpkı Omon'un yaptığı gibi kendini keşfedeceği köşeler yaratıp ona sığınır ve yine bu mekânlar, tıpkı öteki olmanın kapısını araladığı gibi manen güçlü olabilmenin de kapılarını aralar. Eserin sonuna gelindiğinde Omon'un içsel uyanışına dair İrina Anisimova (2015) "*Omon Ra'nın sonu kahramana git gide artan bir kendini gerçekleştirme [self-realization] aracılığıyla Sovyet sisteminin tahakkümünden kaçma olanağı sunar*" derken Vitaly Chernetsky (2007) "*küçük adamın*" uyanışını monotonluğun tıpkı zombilere benzeyen sersemliğinden onu çevreleyen dünyaya dair eleştirel bir farkındalığa erişmesi olarak değerlendirir. Bu türden bir uyanışın gerçekleştiği yeri, yani Omon'un köşesini bu çerçevede ele aldığımız takdirde köşenin Omon'un kendi kaderini belirlemeye olanak tanıdığı görülebilmektedir.

Eserde mekânsal geçişler Omon tarafından askeri okullarda tecrübe edilir. Eserde yer alan askeri okulların yapısı itibarıyla Foucault'nun ortaya koyduğu fikirlerle uyduğu görülür. Omon'un bulunduğu mekânlar (kamp, askeri okullar) yapıları itibarıyla belli bir formaliteyi, hiyerarşiyi ve bazen bunun da ötesinde –tıpkı eserde görüldüğü gibi- baskıyı ve katı olmayı talep eder. Sınıflandırma ve gözetim kolaylığı, belli bir giriş ritüelini barındırması, diğer zamanlardan ayrı, kendine özgü bir zamanının ve rutininin olması, içeride sürekli pompalanan kahraman Sovyet insanı ya da hakiki insan motivasyonu ile kurbanlar yetiştirip Sovyet çarkının dişlilerinin dönmesini sağlama işlevi ile örnek gösterilebilir. Göz önünde olan işlevlerinin dışında ilk bakışta belki çok belirgin olmayan ama işlevinin önemli ölçüde hissedildiği geçiş fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Sonuç

Çağdaş Rus edebiyatı denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri olan Viktor Pelevin'in 1992'de yayımlanan ilk romanı *Omon Ra* adlı eserine heterotopolojik bir bakışı konu edinen bu çalışmanın yegâne amacı romanda heterotopyalara dair izlerin sürülüp sürülemeyeceğini saptamaktır. Bunun bir sağlamasını yapabilmeyi eserin farklı bir açıdan okunmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda Michel Foucault'nun heterotopyasını *Başka Mekânlara Dair* adlı konferans metninde tanıttığı

⁹ Kelime *Луна* (*Luna*, Ay) ve *Ход* (*Hod*, yürüyüş) kelimelerinin birleşiminden meydana gelir. Yani, *Lunohod* demekle Ay'ın yüzeyinde yürümeyi mümkün kılan bir keşif aracı ifade edilmektedir.

haliyle çalışmanın rehberi olarak belirlendi ve onun ilkeleri doğrultusunda romandaki karşılıkları saptanmaya çalışıldı. Bunun dışında rehberliğine başvurduğumuz bir diğer yardımcı eser ise Gaston Bachelard'ın kaleme aldığı *Mekânın Poetikası* idi, söz konusu eser bize içerisinde ruhen bir direnişin başladığı mekânları *okuma* fırsatı sundu. Eserde yer aldığı haliyle iktidar söylemince yaratılan; mitlerin üretildiği, içerisindekileri ölüme götürecekt ya da vücut uzuvlarını kaybetmelerine neden olacak denli bir baskıya maruz bırakan kamp ve askeri okulların birer heterotopyayı teşkil etmekte olduğu saptandı. Bu heterotopik mekânların -tıpkı beklenildiği gibi- bir direncin de kapısını araladığı görüldü. Eserde tekrar eden belirli öğeler üzerinden gerçekleşen geçiş, bu direnişe giden yolda kullanılan araçlar olarak karşımıza çıktı. Bu türden bir incelemenin sonunda ulaştığımız bulgular eserde yer alan gastronomik öğelerin mekânsal bir geçişi tetiklediği, bu mekânsal geçişler sonucunda hem Omon'un kendi kişiliğinde hem de romanın seyrinde kırılmalar olduğuna yönelikti. Son kırılmadan önce tasvir edilen, Bachelard'ın *köşe* tanımına uyan keşif aracı ise geçişi mümkün kılan bir diğer unsurdur. Eserde yer alan askeri okulların görünen giriş ritüeli, sınıflandırma ve gözetebilme kolaylığı sunması, içerisinde mübalağalı bir biçimde sürekli vurgulanan ideoloji ile Sovyetlerin devamına katkı sunduğu gibi göz önündeki heterotopik özelliklerin yanı sıra bunların eserde anlatılagelen düzen içerisinde ve romanda kaçışı tetikleyen bir geçiş fonksiyonunu yerine getirdiği sonucuna ulaşıldı.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Saygıdeğer Editörlerimiz ve Saygıdeğer Hakemlerimizin kıymetli vakitlerinden bilimi bir adım daha ileriye taşıyabilmek adına feragat edip yapmış oldukları yorum, öneri ve eleştirileri makaleyi önemli ölçüde geliştirmiştir. Bu itibarla Editör ve Hakemlerimize bir teşekkürü borç biliriz.

Kaynakça

- Anisimova, İ. (2015). *Heterotopias in contemporary Russian fiction* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Pittsburgh The Kenneth P. Dietrich School of Arts and Sciences. <http://d-scholarship.pitt.edu/24695/>
- Aydanova, Y. F. (2008). Dekonstruksiya sovetskogo mifa v postmodernistskom tekste. *Aktualniye voprosi nauki*, (2), 220-226.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası* (Çev. A. Derman). Kesit Yayıncılık.
- Chernetsky, V. (2007). *Mapping postcommunist cultures: Russia and Ukraine in the context of globalization*. McGill-Queen's University Press.
- Delany, S., & R. M. P. (1990). On "Triton" and other matters: An interview with Samuel R. Delany. *Science fiction studies*, 17(3), 295-324.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar: Seçme yazılar 2* (Çev. I. Ergüden ve O. Akinhay). Ayrıntı Yayınevi.
- Gomel, E. (2013). Viktor Pelevin and literary postmodernism in Post-Soviet Russia. *Narrative*, 21(3), 309-321.
- Kubbealtı Lugatı. (2020, Haziran 11). *Mekân*. <http://lugatim.com/s/MEK%C3%82N>
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (Çev. I. Ergüden). Sel Yayıncılık
- Leyderman, N., & Lipovetski, M. (2003). *Sovremennaya russkaya literatura: 1950— 1990ye godi. (Tom vtoroy)*. İzdatel'stvo "Akademiya".
- Lipovetsky, M. (2001). Russian literary postmodernism in the 1990s. *The Slavonic and East European Review*, 79(1), 31-50.
- Merriam-Webster. (2020, Mayıs 29). *Heterotopic*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/heterotopic>
- Morch, A. J. (2005). Reality as myth: Pelevin's Čapaev i Pustota, *Scando Slavica*, 51(1), 61-79.
- Pelevin, V. (t.y.). *Omon Ra*. <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-omon/index.html>
- Rosgvardiya. (t.y.). *Den otryadov mobilnuh osobogo naznaçeniya Rosgvardii*. <https://rosguard.gov.ru/ru/page/index/den-otryadov-mobilnyx-osobogo-naznacheniya-rosgvardii>
- Sklyarevskaya, G. N. (2004). *Slovar sokraşeniy sovremennogo russkogo yazıka*. Eksmo.
- Stavrıdes, S. (2010). *Towards the city of thresholds*. Professional Dreamers.

